

Тања Ј. Танасковић*
Универзитет у Крагујевцу
Филолошко-уметнички факултет

ЛЕКСИЧКЕ ПОЗАЈМЉЕНИЦЕ У ПРОЗИ НА ДИЈАЛЕКТУ ДРАГОСЛАВА МИХАИЛОВИЋА

Предмет овог рада јесте анализа лексичког слоја територијално маркиране лексике несловенског порекла у језику писца који своју прозу заснива на дијалекту. Таква проза омогућава нам да попунимо евентуалне лексичке празнине на дијалекатској карти, да утврдимо типове језичких утицаја у једном делу косовско-ресавског дијалекта, а нуди нам и податак о томе које су позајмљенице и до данас опстале у народним говорима. Поредићи стање у општејезичким и дијалекатским речницима, долазимо до података о степену распрострањености лексике на ширем терену косовско-ресавских говора, као и до закључака о типу семантичке надградње коју писац врши контекстуализујући лексику у својој прози. Ширење полисемантичне структуре и творбених гнезда територијално маркираних позајмљеница у прози са широком рецепцијом стабилизује позицију ових лексема у свеукупној лексичкој маси српског језика.

Кључне речи: лексичке позајмљенице, дијалекат, књижевни текст, лексикон српског језика.

1. Идиом књижевних јунака у прози Драгослава Михаиловића верно представља стање језичког система у косовско-ресавском дијалекту, са наносима из призренско-тимочких говора, што је потврђено у више наврата у радовима Д. Јовића (1985), С. Милорадовић (2008), М. Радовић Тешић (2011), као и нашим досадашњим истраживања о лексичком систему овог писца (Танасковић, 2014). У једном броју Михаиловићевих романа и приповедака који говоре о универзалним животним питањима локалних јунака, становника варошица Сења и Окна са административним центром у Ћуприји у Поморавском округу, прибегава се приповедној техници сказа, те локални ликови осликавају себе сопственим језиком. Језичка еквивалентност између фиктивних јунака и дијалекатских говорника омогућава нам да преко књижевног

*takica_7@yahoo.com

текста реконструишемо или попунимо неке сегменте слике дијалекатског лексикона и структуре дијалекатске језичке личности.

Усмеравање пажње на лексичке позајмљенице у језику писца може бити вишеструко значајно – поред стилистичког приступа који би се бавио стилском вредношћу таквих јединица у књижевном тексту, проучавање позајмљеница може дати значајне информације о културолошким утицајима на дијалекат условљеним језичким контактима, те о структури дијалекатског лексикона и језичке личности српског језика у целини. Нема језичког система или подсистема који не трпи утицаје других језика (уп. Ћупић, 1984: 1987–198), што је последица својеврсног културолошког међуутицаја условљеног историјским контекстом. Лексичко позајмљивање доприноси ширењу појмовног апарата и увећању стилских могућности у једном лексичком систему, будући да се речи позајмљују или да попуне лексичку празнину, или из стилских разлога. Зато се на појаву позајмљеница у дијалекту и језику неретко гледа као на један од стваралачких процеса у језику (уп. Ћупић, 1984: 199; Бугарски 1993: 7), те као на „знак цивилизацијског развоја једног друштва и пресек културног [историјског и техничко-технолошког] утицаја језика даваоца на језик примаоца“ (Николић–Костић, 2008: 146).

Многе лексеме реализоване у Михаиловићевој прози ушле су у српски језик доста рано, и пре 17. века,² али су задржале периферну позицију у лексикону српског језика, оставши обележје само неких дијалекатских подсистема. Отуда је упутно истражити у којим су дијалектима одређене позајмљенице успеле да се задрже и које су их то структурне, семантичке особине и које ванјезичке околности одржале – и не само то, за увид у развој лексикона једног језика битно је и само сведочанство о томе да ли су лексички утицаји неког језика уопште стигли до одређених територијалних подсистема. За успостављање лексичких изоглоса позајмљеница на територији српског језика од значаја су информације у дијалекатским речницима, а као допуна тим подацима могу послужити и књижевни текстови на дијалекту који имплицитно садрже информацију о семантици и употребној вредности таквих лексема. Таква информација неретко је потпунија од оне коју можемо пронаћи у апроксимованом речничком значењу, или непотпуном дијалекатском контексту у оквиру речничких чланака.

Висок степен структурно-семантичке адаптираности и стабилности позајмљеница у дијалекту показује се већ самом чњеницом

² Неке од њих, нпр. *леген*, *калабалук*, *чекмеце*, *фиранга*, преузима С. Ристић (2006: 137–167) из корпуса историјске грађе који обухвата несловенску лексику српског књижевног језика, као и лексику из народних говора и фолклора у 17. и 18. веку.

што их Д. Михаиловић, који је матерњи говорник дијалекта, одабира као прототипичне јединице дијалекатског лексикона, и ставља их у функцију осликавања ликова и средине о којој пише. На тај начин чини је доступном ширем кругу рецепијената, што је корак ка њеном подруштвљавању и смештању у потенцијал стандарднојезичког лексикона. Вршећи семантичку надградњу и ширећи творбена гнезда позајмљеница у књижевном тексту, писац стабилизује њихову позицију у лексичком систему српског језика у целини. Отуда нам је циљ и да утврдимо да ли су позајмљенице у пишком дискурсу својеврсни семантички индивидуализми, те колика је пишчева интервенција у семантичкој модификацији лексема које преузима из дијалекта, или их пак он користи у складу са системском вредношћу које оне имају у народним говорима.

Одређивање типова и статуса позајмљених речи у дијалекту, а онда и у књижевним делима на дијалекту, могуће је само ако се у обзир узму дијастратички, дијатопички и нормативни принципи (в. Ристић 2006: 140). Стога смо, како бисмо утврдили регионални статус лексике, проверавали њену заступљеност и маркираност у РСАНУ и шестотомном речнику Матице српске (РМС), а онда и у дијалекатским речницима који бележе лексикону из говора који су у основици говора приповедача или су њему сродни.³ До података о пореклу речи углавном се могло доћи у Етимологијском речнику П. Скока и у речнику турцизама Абдулаха Шкаљића. Поређење са стањем у наведеним речницима омогућило је увид у ширину распрострањања лексема и семема засведочених у прози Д. Михаиловића, као и у оно што је диференцијално у односу на речничку грађу. Тако је осветљена позиција употребљених позајмљеница у лексикону српског језика.

Циљ анализе позајмљеница биће и њихово разврставање према језику даваоцу, без претендовања да се даје даља етимологија речи, уколико је језик давалац посредовао у лексичком позајмљивању. Утврдићемо којим семантичким скуповима припадају позајмљенице, те у оквирима којих сегмената друштвеног живота су страни језички утицаји били интензивнији. Дуга традиција употребе највећег броја ових позајмљеница у косовско-ресавском дијалекту указује на чињеницу да су јединице употребљене у прози Д. Михаиловића прошле велики период адаптације и превирања у дијалекатском систему, те да су их неки фактори употребне вредности (номинативни и стилски) очували, за

³ То су *Речник косовско-метохиског дијалекта* Глише Елезовића, *Речник говора северне Метохије* Милете Букумирића и *Црнотравски речник* Радосава Стојановића.

разлику од неких других позајмљеница које су нестале из народних говора.

2.0. Преплитање ванјезичких и унутарјезичких фактора (уп. Ристић 2006: 140) условило је раслојеност позајмљеница у посматраној грађи, и то према тематском и стилском критеријуму. Према употребној вредности у дијалекту све позајмљенице поделили смо у оне са општом употребом, односно на лексеме са денотативним значењем и на експресивну лексику. На маргини немаркиране лексике стоје лексеме које бисмо могли сврстати у професионални жаргон, или тзв. професионализме, који не морају бити познати свим говорницима датог дијалекта, па су предмет тематског раслојавања лексике – то су територијално обележене лексеме које су обележје грађевинске (*фосна*, *кламфа*, *мертек*) и војне струке (*таин*, *инајдер*). Територијално маркиране дијалекатске лексеме ексцерпирани из романа и приповедака Д. Михаиловића припадају различитим тематским круговима: кући и покућству (називи за кућу, посуђе, намештај, алат, посед, имовинске односе и сл.), одећи и тканинама, грађевини, народној војној лексици, карактерним особинама и сл. Бројем и стилском маркираношћу издваја се група експресива несловенског порекла, коју чине углавном именице са значењем носилаца различитих психичких карактеристика, као и група прилога који се синонимно употребљавају са немаркираним паровима, те у говору имају стилску вредност. Будући да је експресивна лексика одлика разговорног стила и неформалних комуникативних ситуација, претпостављамо да је она из других језика, пре свега из турског, ушла у српски у директном усменом контакту са говорницима језика даваоца.

2.1. Према пореклу, најбројнија је лексика која је преко турског стигла у српске говоре, а неретко и у друге језике на балканском полуострву. Турцизми⁴ покривају лексичко-семантичка поља у вези са деловима намештаја: *чекмеце* 'дрвени ковчежић са фиоком која служи као каса (ПВ, 28);⁵ *синија* 'низак округао сто за ручавање; софра (П, 33; ПГИ, 152; З, 299),⁶ алатом: *сицима* 'конопљани конопац (Ч, 313),⁷ *паланза*

⁴ Заступљеност позајмљеница у различитим речницима наводимо у фусноти уз лексему. Преносимо из речника само она значења која су различита од оних која су реализована у прози Д. Михаиловића. У осталим случајевима само дајемо информацију да је реч забележена у одређеном речнику и у ком је облику.

⁵ РМС: *чекмеце*; РКМД: *чекмеже* -ета с мала преграда у сандуку за рубље; РГСМ: *чекмеже*; Шкаљић: *чекмеца* и *чекмеце*; СКОК балк. тур.: *чекмеце*.

⁶ РМС: *синија*; ЦР: *синија* ж плитка лимена посуда; РКМД: *синија* ж велика бакарна тепсија која служи као совра, јер се на синији поређају разна јела, санови, хлеб, кашике, виљушке и остало и са ње се обедује; Шкаљић. *синија* f ниска округла трпеза.

'месингани тас од вагé (ГМ, 95),⁸ грађевином: *бина* 'кућа (УЗП, 175), *чатмара* 1. 'зид од прућа облепљен блатом (ГМ, 58; ТПСП, 60; ШМ, 33, 42); 2. 'кућа са зидовима начињеним од прућа, плетера или дрвених летава, које су облепљене блатом (УЗП, 170; 3, 300)⁹, деминутив *чатмарица* 'трошна, сиротињска кућица од чатме (УЗП, 168; ШМ, 52), придев *чатмарски*, *-а*, *-о* који је од чатме (ГМ, 63), *тумбас* 'простор испод стуба који држи амбар (ГМ, 121; ШМ, 44, 45)¹⁰, *мертек* 'правоугаона греда предвиђена за кровну конструкцију (УЗП, 169)¹¹, текстилом: *саргија* јако платно за џак; платнени џак (3, 92, 102), *типа* 'дроњак, парче исцепаног платна од оделá (П, 43)¹², придев *дузан* (о панталонама) 'раван, равног кроја (ШМ, 34)¹³, *чантра* мања келнерска торба која се носи

⁷ ЦР: *сицимка*; РКМД: *сицима* и дем. *сицимка* и *сицимче*; РГСМ: *сицима*, *сецима* и *сецимка* ж.; Шкаљић *сицим* м.; Скок: *сицим* м. и *сицимáлка* ж.

⁸ РСАНУ тур. покр.: *паланга*; РКМД: *паланса* и *паланца* ж вага; ЦР: *паланза* и *паланса* ж 1. тас на кантару. 2. кантар; СКОК: *планка* равно издељана даска и *паланга* полуга за вађење камена у каменоломима.

⁹ РМСб: *чатмара* и *чакмача* ж покр ж *кућа од чатме* (1). РКМД: *чатрља* ж сиротињска кућа, бедна колиба. ЦР: *чатмара* ж кућа од чатме. Шкаљић.: *чатмара* кућа у које су зидови од чатме, плетара. Скок: *skraćeni tur. infinitiv čatma* f (Vuk, i bug.) = *calma* (Kosmet) »1° *pleter* (opreka: *zid*), *cjepanica*, као *letva* од *hrastova pruća*; *služi za građenje preko njih se lijepi blato ili malter*«. S našim sufiksom *-ara: čatmara* f »жућа од *čatme*«. Denominai *začatmit, -im* (Kosmet) »udariti čatmu«.

¹⁰ РМС: *тумбас* м тур. 1. а. мали *чамац плитког дна*. 2. а. *камени стуб на коме лежи каква грађевина (амбар, воденица, мост)*. б. *оно што подсећа на стуб*. ЦР: нема. РГСМ: нема. РКМД: *тумбас* врста речног чамца, понтон; надувен мех. Шкаљић: нема. Скок: нема.

¹¹ РСАНУ: *мертек* покр. 1. а. (обично у мн.) *греда кровне конструкције постављена под нагибом, рог, рожина; уопште греда осредње дебљине, дирек, балван*. б. *велика батина, мотка*. (Пирот). 2. *велики ексер, гвоздени клин, чвао којим се нешто прикива (обично греда за греду)*. ЦР: *мертек* м 1. *гредица, мотка*. 2. *фиг батине*. РГСМ: *мертек* 1. *дебља цепаница* 2. *в рог. коса греда која једним крајем лежи на тавањачи, а другим спаја са таквом гредом на врху крова*. РКМД: *мертек* *гредице осредње дебљине, тур. четворострано дрво за грађу*. Шкаљић: *mertek* m (tur.) *greda, direk, balvan*. Скок: *mérték*, gen. *mértéka* m (Kosmet, BiH) = *mřtek* »1° *čabrun, greda koja s jedne i druge strane drži šljem od kuće, a podupire se u vjenčanice, šio se vide; gredica osrednje debljine, 2° čavao, ekser (nejasan semantički raž vitak)*« = pl. t. *merted* (Srbija, Timok-Lužnik, južna Srbija). Na -U: *merteklija* f »burgija za merteke«. Balkanski turcizam (tur. *mertek* »četverostrana greda«) iz oblasti građevinarstva.

¹² РМС: *muna* ж *крпа, закрпа*. Скок: *tipa*² f (Stulić, Srbija, Vuk, u zagoneci *tipa na tipi a nigdje krpljena nije*) = *tipa* f (Kosmet) »крпа, *rita, zakrpa*«. Pridjev *tipav* (Kosmet) »*poderan, dronjav (uz mintan)*«, одређено *tipâvi*, poimeničen na *-ica tpravica* f »*dronjavica*«, na - *ko tipavko*, na *-če tipavče*, gen. *-eta*. Deminutiv na *-le tipce*, gen. *-eta*, pl. *tipčići* »*zakrpa*«.

¹³ РСАНУ: *дуз* прид. непром. покр. 1. *раван, прав; једноставан*. 2. (у прилошкој служби) *равно; дужином* 3. *као први део сложеница или полусложеница у значењу: прав, раван, једноставан; уздужан*. ЦР: *дуз* прид. непр. *раван, прав*. РГСМ: *дуз* (само у том облику) *врста кроја панталона*. РКМД нема. Шкаљић: *duz* adj. (tur.) *ravan, uravnjan*. Скок: нема.

окачена о каиш' (ГМ, 38, 80)¹⁴, посуђем: *леген* 'метални лавор' (ПВ, 48, 55)¹⁵, имовинским односима: *теслимити* са значењем 'продати; продати јефтино, за мали новац' (ШМ, 37; ГМ, 69; Ч, 54), војној терминологији: *таин*, 'војнички хлеб' (Ч, 283), превозним средствима: *канате* 1. 'сандук који представља товарни простор воловских кола' (ШМ, 33); 2. 'количина кукуруза која стане у тај простор' (ПВ, 13)¹⁶. Већина покрајинских експресива: *џенабет* са значењем 'свадљив, пргав човек, намћор' (ЖНЦД, 16)¹⁷, *гуланфер*, 'пробисвет, мангуи' (ПВ, 97)¹⁸, *калабалук* 'метеж, неспоразум' (ПВ, 114; Ч, 173)¹⁹ и сви забележени покрајински прилози: *коџа* 'баш, управо' (ПВ, 75)²⁰, *џип*, 'потпуно, сасвим' (Ч, 48, 124, 184)²¹ и *санћим* 'тобоже' (ПВ, 24, 27, 90)²² јесу пореклом из турског језика.

¹⁴ РМС: *чантра* ж тур. заст. омања кожна торба која се обично носи обешена о раме, кеса, бисаге. РКМД: *чанта* ж кеса, новчаник, женска торба. ЦР: *чантра* ж 1. кожна ташна. 2. кутија за ситан алат. 3. посуда у којој косач носи брус. Шкаљић: *чанта* и *чантра* ж (тур.) кожна торба, ташна. РГСМ: нема. Скок: нема.

¹⁵ РСАНУ: *леген* м тур. покр. РГСМ: *л'еген* -ена м *плића бакарна или лимена посуда за умивање*. РКМД: *леген*. ЦР: *леген*. Скок: *balkanski turcizam od grčke; leden m (18. v.)*, »*umivaonica*«.

¹⁶ РСАНУ *каната* ж покр. **3.а.** бочна страна, ограда, леса, лотра (на воловским колима). **б.** (најчешће мн.) сандук, товарни простор воловских кола; количина онога што стане у тај сандук, простор (Тимок, Стеф. Ж.). ЦР: *каната* ж 1. бочна страница запрежних кола. 2. *канате* ж мн: фиг запрежна кола. РГСМ: *канате* ж мн даске на колима састављене у виду сандукана којима се превози ситнији материјал. РКМД: *канат* м. **канати** (м. мн.) 1. у колима даске са стране као лотре. 2. на двокрилним вратима, прозорима свако крило. Шкаљић: **kanat** m (tur.) krilo (krilo pernate životinje, prozorsko krilo, krilo od vrata itd.). Скок: **kānat1**, gen. -ata m (Vuk, Kosmet) = *kanét* (Vuk, narodna pjesma) »1° sinonim: krilo (od vrata, prozora), 2° pretin, pretinac, 3° na kolima daske sa svake strane kao lotre (Kosmet)«.

¹⁷ РМС: *џенабет* м тур. покр. неваљалац, нитков, проклетник. ЦР: *џенабет* м. РКМД *џенабет* м. РГСМ нема. Шкаљић: *dženabet* m (ar.) roganac, nevaljalac, spadalo.

¹⁸ РСАНУ: *гуланфер* м. ЦР: *гуламфер* м. Шкаљић: *гуланфер* м. Скок, РГСМ, РКМД: нема.

¹⁹ РСАНУ: *калабалук* м тур. покр. и заст. РКМД: *калабалак* непром. прид. фиг. бројан, насељен, многољудан. РГСМ: *калабалук* прил мнозина, мноштво људи. ЦР: *калабак* м и *калабалук* м гужва, пометња, свађа. Шкаљић: *калабалук* м мноштво, множина; пуно, бројно. Скок: *kalabàlak* m (Vuk, Crna Gora, Kosmet) = *kalabàluk* (Vuk, 18. v.) = *kalābuk* (haploglogija, 18. v., narodna pjesma) »мноштво, galama, tiska, buka« *ghalebe* > tur. *kalaba* nalazi se u *galiba* f (Vuk, Vojvodina) »meta, neprilika«.

²⁰ РСАНУ: *коџа* тур. покр. непр. **1.** прид. уважени, поштовани, велики (обично уз име или звање). ... **3.** прил. врло, доста, прилично, много, увелико.; исп. *коџамити*. РКМД: *коџа* прил. прилично. РГСМ: *коџа* прил. прилично, у великој мери. ЦР: *коџа* прил. пуно, поприлично, доста, много. Скок: У Kosmetу је *kođžamiti* prilog »prilično«, npr. *kođžamili veliko dete* = *kođža misi* — *kođžo misi*, dok je *kođžamân* = *kođžoman* indeklinabilni pridjev »velik, krupan«. I samo *kođža* je u Kosmetу prilog »prilično«.

Лексеме *сицима* и *теслимити* нису потврђене у дескриптивном шестотомном речнику Матице српске. Турцизам *сицима* у роману *Чизмаши* контекстуелизован је као хипоним лексеме *конопче*. Потврде у ЦР, РКМД, Етимологијском речнику П. Скока указују на значење 'канап (тањи или дебљи) од кучинé, док се у РГСМ даје шири десигнат 'упреден канап састављен од више нити́. Раширеност значења 'конопљани конопац и начин контекстуалног садејства са лексемом *конопче* указују на то да је у роману реализована семема са диференцијалном семом 'од конопље. Заступљеност на ширем простору Србије, а како бележи Скок и Босне, указује на чињеницу да турцизам *сицима* функционише као регионализам, те да се не ради о индивидуалној, нераспрострањеној лексеми.

Глагол *теслимити* са статусом балканског турцизма (Скок) забележен је у сва три дијалекатска речника са значењем 'предати, уступити, уручити, с тим да је у ЦР издвојена и спецификованија семема 'продати буд зашто́. Скок потврђује распрострањеност глагола у Босни, Србији и на Косову, помињући још и творбено гнездо у чијем је центру именица *теслим* са општим значењем 'предаја́ и са терминологизованим значењем 'предаја́ у посјед; са узвиком *теслим!* предаја́ објекта најповољнијем понуђачу́. Будући да су куповина и продаја радње у конверзивном односу, отуда се и глаголу *теслимити* може признати енантисемични идентитет, при чему се он може реализовати као семема 'продати ономе ко нуди највише́ и 'продати јефтино, буд зашто́, што је потврђено у говорима Црне реке. Реализација овог глагола у прози Д. Михаиловића не излази из оквира системске вредности коју он има у различитим српским говорима, те се у приповеци *Шукар место* глагол реализује са ширим значењем 'продати́, док се, према контекстуализацији у романима *Чизмаши* и *Гори Морава* може претпоставити и сема 'јефтино, за мали новац.²³

Лексема *чатмара* забележена је са два значења међусобно условљена метонимијским обрасцем *врста куће – врста зида од ког је*

²¹ РСАНУ: *дип*¹ м покр. 4. (у прилошкој служби) *сасвим*: *баи*. ЦР: *дип* прил. 1. *сасвим*, потпуно, до врха. 2. сем, осим.

²² РСАНУ: *санџим* прил. тур. покр. Скок: *saičim* (Srbija, muslimanska narodna pjesma) = *sančim* pored *sanci* i *sancita* (Kosmet), prilog, »tobož(e), bajagi, doja, kodoja, fr.admettons«. Tim prilogom označuje kao supoziciju onaj koji iznosi neku tvrdnju.

²³ „Ја сам нашао другу жену“, каже овоме, „и кућу у Сибиновску малу оћу да теслимим. Ако си још купац, ајде да се договарамо.“ / Овај сад, дабоме, затеже. Као, није му угодно, зна му фамилију, шта ће људи да кажу? (ШМ, 37); „Не смем“, одговара замишљено, „волони да отуђујем.“ Сркутао је течност. „Мораћу овце неком да теслимим. (ГМ, 69); Тако смо и старе коње гледали да не убивамо него да теслимимо сељацима. (Ч, 54);

направљена кућа. То су значења: 'зид од прућа облепљен блатом' и 'кућа са зидовима начињеним од прућа, плетера или дрвених летава, које су облепљене блатом'. Према речничким подацима, првонаведену семему покрива лексема *чатма* у народним говорима, док је лексема *чатмара* увек бележена у значењу са архисемом 'зграда, кућа'. Изузев на ширење полисемантичке структуре лексеме *чатмара*, код Д. Михаиловића наилазимо и на два деривата којих нема у речницима: на деминутив *чатмарица* са лексикализованом имплицитном компонентом 'трошна, сиротињска' и придев *чатмарски* са значењем 'који је од чатме', а који је у семантичкој вези са семемом 'врста зида мотивне лексеме.

Турцизам *дузан* реализован у приповеци *Шукар место* показује већи степен формалне уклопљености у придевски систем српског језика, него што је то случај са непроменљивим обликом *дуз*, који бележе речници.

Лексема *чантра* са архисемом 'торба' помера у прози Д. Михаиловића домен примене у односу на семантичке вредности забележене у речницима, реализујући се са семантичком компонентама 'келнерска' и 'која се носи на каишу'.

2.2. Лексика германског порекла тематски припада групама са хиперсемом 'одећа': *шуферица* 'комад тканине којом се увијају ноге, обојци' (Ш, 51),²⁴ *шлафрок* 'кућна хаљина' (Ч, 134),²⁵ *рекла* 'капутић' (ПВ, 15),²⁶ затим лексичком скупу са хиперсемом 'грађевински материјал': *кламфа* 'врста клина у облику слова П, служи за повезивање греда, мертека' (УЗП, 169), *фосна* 'даска дебљине 5 центиметара која се користи у грађевини' (З, 163, 231)²⁷. Један је германизам из лексичког скупа 'имовина' – *тал* са значењем 'део у имовини, наследство' (БКГ, 12)²⁸. Покрајинизам из сфере затворског жаргона германског порекла је из лексичко-семантичког поља 'посуда': *кибла* 'земљани ћуп у који затвореници, робијаши мокре' (Ч, 235, 282, 307; РИВ, 55; З, 53)²⁹. Домену 'покућство' припада лексема *фиранга* са значењем 'завеса' (Ч, 122)³⁰. Два су деноминална глагола: *фруштуковати* са значењем 'доручковати' (ГМ, 46)³¹ и *флинтати* се (о женама) 'имати односе са мушкарцима'.

²⁴ РМС нем. варв.: мн. *шуферице*.

²⁵ РМС варв. нем.: *шлафрок*.

²⁶ РМС варв. нем.: *рекла*; Скок: *рекл* м и *рекла* ж.

²⁷ ЦР: *фосна*.

²⁸ РСАНУ: *тал*; РКМД *тал* м. 'део'.

²⁹ РСАНУ нем. варв. покр.: *кибла*.

³⁰ РМС6 и РКМД: *фиранга*; ЦР: *фиронга* и *виронга*.

³¹ РМС варв.: *фруштуковати*; Скок: *фруштик*, *фруштикати*, *фруштуковати*.

Покрајинизам *фосна* са истим значењем забележен је једино у ЦР.³² Лексема припада групи позајмљеница у фази примарне семантичке адаптације, будући да са својим једним значењем представља професионализам у оквиру грађевинског заната, тј. тематски маркирану лексему.

Глагол *флнтати се* не бележе проверени речници, те је његова реализација у прози Д. Михаиловића потврда ширења творбеног гнезда именице *флнта*, која се у дијалектима користи са значењем 'жена лаког морала' (РМС 2. шатр.; ЦР: *флнта*; и аугментативи *флнтара* и *флнтотина*; Скок), што донекле стабилизује позицију позајмљенице у лексикону српског језика.

Германизам *фиранга* је поред основног значења 'завеса', реализованог у роману *Чизмаши*, фиксиран и у фигуративном, метонимијски изведеном значењу 'мрак, замрачење, замаглење вида изазвано несвестицом' у двама контекстима – у роману *Петријин венац* (ПВ, 45) и *Чизмаши* (Ч, 205):

Дај ми⁶, шапућем, „да сркнем ту воду.“ Дадоше ми, прогуну ја то два-трипут. И она фиранга испред очи мало ми се одмаче. (ПВ, 45); Трепери ми лево око и игра ми пред њега. Ништа на њега не видим ко да ми се нека фиранга навукла. ... Лагано протрљам око и склоним с њега ону фирангу. (Ч, 205);

Ова позајмљеница шири полисемантичну структуру по истом метафоричном механизму према ком и немаркирани синоним *завеса* функционише у општем лексикону у ситуационом оквиру несвестице.

Уплив немачке лексике у српски језик имао је више својих фаза – почев од доласка рудара Саса у 13. веку, преко владавине Аустроугарске, анексије Босне и Херцеговине, два светска рата, а томе се прикључује и чињеница о техничко-технолошкој надмоћи Немачке, која се манифестовала језичким утицајем (уп. Николић–Костић, 2008: 155). Ипак, разматрани турцизми показују доста разгранатију семантичку структуру у народним говорима у односу на групу германизама.

2.3. Романског порекла су регионалне лексеме које припадају тематским групама са архисемом 'алаџ': *маца* 'маљ, велики чекић' (З, 84),³³ са архисемом 'посуда': *цимента* 'већи лимени суд за воду' (ГМ, 102)³⁴, са

³² У роману *Злотвори*, у виду метатекстуалног коментара у говору надређеног приповедача дато је објашњење значења које одговара семени забележеној у ЦР: Свезаних руку и ногу, бацају га на пут и полагају му на ноге дебеле фосне; тако тесари зову даске од неколико цолова. (З, 231);

³³ РСАНУ тал. варв. покр. и ЦР: *маца*; Скок: *мацола* и *мацула*.

³⁴ РСАНУ лат. покр.: *цимента*.

хиперсемом'храна: *манђарија*'укусна и скупа, квалитетна храна (З, 217),³⁵ *вилија*'комад, кришка сира (КОФ, 170).³⁶ Један је регионализам из домена затворског жаргона: *бутурница* са значењем 'затвор'³⁷. Две су антропоцентричне именице из категорије романизама – лексема *фантек* са значењем 'момак, дечко' (З, 205)³⁸ и експресивна атрибутивна именица са хиперсемом'карактерна особина и пејоративним значењем: *гунтураћ*'неспособна и неуредна жена (ЧДОТ, 143)³⁹. У односу на значења ових романизама која су забележена у расположивим речницима до извесног семантичког померања у прози дошло је код именице *гунтураћ*, чије је значење у метонимијској вези са 'болесна и неспособна особа (РСАНУ 2.б) и'тромо, лено и неспретно дете (РСАНУ 2.в).

3. Будући да су лексема у нашој грађи јединице са дужим периодом функционисања у дијалекатском идиому, регулаторни језички принципи аналогije довели су до њиховог формалног уклапања у систем дијалекта. Формалне варијације позајмљеница могу се јавити на нивоу различитих дијалеката или различитих говора,⁴⁰ што је последица системских дијалекатских разлика, а не податак о нестабилности позајмљеница у појединачним подсистемима.⁴¹ Стабилизацији позајмљеница допринела је и чињеница да су ове лексема почеле развијати полисемантичку структуру на исти начин као домаће лексема. Отуда су јединице које разматрамо у делима Д. Михаиловића позајмљенице углавном у *стабилном (статичном) стању*,⁴² са становишта завршености процеса формално-семантичке адаптације.

Група лексема чије је значење проширено у односу на покрајинске семеме забележене у расположивим речницима је мала. То значи да писац

³⁵ РСАНУ тал. покр. и шатр.: *манђа* и *манџа*; РГСМ, РКМД и ЦР: *манџа*.

³⁶ РСАНУ рум. покр.: *велија* кришка (сира, купуса, лубенице, јабуке, сланине и др.); вар. *вилија*. Скок лат. тал. балканизам: *hvjela, fila, filja, felija, velija, filija*.

³⁷ РСАНУ рум. покр. пеј.: *бутурница*; *бутура*, *бутурлица*; Скок: *бутурница*; РКМД: *бутур* м синоним: ђаво, беда, андрак, нека болест.

³⁸ РСАНУ тал. покр. *фант*. Скок: *fanat*.

³⁹ РСАНУ покр.: **2. а.** *мрзоволна и јогунаста особа*. **б.** *грбава, болесна и неспособна особа* **в.** *тромо, лено и неспретно дете или ситније живинче*. ЦР: *гунтураћ* м болест грла, тежак кашаљ. РГСМ: *гунтураћ* коњска болест.

⁴⁰ Што се види када се упореде забележене форме позајмљеница у различитим речницима.

⁴¹ Уп. Како се смањује број стурктурних ликова, а расте број семантичких реализација, тако се и статус лексема стабилизује и она из категорије туђица прелази у категорију позајмљеница (уп. Ристић 2006: 140–143).

⁴² Термин С. Ристић (2006: 141). С. Ристић издваја још и лексичке јединице у нестабилном (динамичном) стању, чија адаптација у језику примаоцу није доведена до краја.

није тежио индивидуализацији лексике у смеру одступања од онога што је за дијалекат системско значење. Ширење полисемантичне структуре позајмљеница својеврсно је укрштање туђег и својег као вид акцептуације туђег. Семантичка надградња у дијалекатској реализацији речи која је пореклом из другог језика представља место укрштаја два лексичка система, две језичке слике света и показатељ је диверзитета дијалекатске језичке личности.

Једна група територијално маркираних позајмљеница у прози Д. Михаиловића употребљава се хомореференцијално са необележеним, стандарднојезичким лексемама. Такав је случај са прилозима *дип*, *санћим* и *коца* који се употребљавају упоредо са *потпуно*, *тобоже*, *бајаги* и *баиш*. Коегзистенција ових синонима у дијалекатском систему, као и у језику приповедача, указује на стилску обележеност позајмљеница у дијалекатском лексикону.⁴³

С друге стране, доста је већи број позајмљеница које имају особену референцијалну вредност у ситему, те указују на детаљнију сегментацију стварности у свести дијалекатског говорника – такве су лексеме *чатмара* (према хиперониму *кућа*), *теслимити* (према хиперониму *продати*), *фосна*, *кламфа* и *мертек* (према хиперониму *грета*), *леген* (према хиперониму *лавор*), *сицима* (према хиперониму *конопац*) итд. Позајмљенице овога типа попуњавале су лексичке празнине за одређене денотате који су својевремено издвјани као цивилизацијске тековине, а функционалност тих денотата може бити и разлог томе што су ове позајмљенице одржале свој статус у оквиру дијалекатског подсистема и до данас.

4. Један део система територијално маркиране лексике коју Драгослав Михаиловић користи у бројним својим прозним делима са функцијом карактеризације локалних ликова и сликања локалне средине чине и лексеме несловенског порекла. Њихова употреба у књижевности на дијалекту омогућава нам да попуњимо евентуалне лексичке празнине језичких утицаја на дијалекатској карти, а, будући да их писац преузима као прототипичне маркере дијалекатског лексикона, и да потврдимо степен употребе таквих јединица у локалним говорима. Реактивација овог

⁴³ Позајмљенице на различите начине садејствују са стандарднојезичким лексемама у романима, те, неутралишући или развијајући нека семантичка обележја, неретко улазе у однос контекстуалне синонимије. Тако су нпр. у роману *Чизмаши* хомореференцијалне лексеме *калабалук* и *лудница*, и у том садејству *лудница* се реализује као секундарна семема *гужва*, *мегеж* (о контекстуалним синонимима у роману *Петријин венац* в. у Танасковић 2015).

лексичког слоја у текстовима са широком рецепцијом унеколико је гарант његове стабилније позиције у целини лексикона српског језика.

Закључили смо да су доминантне несловенске лексичке скупине пореклом из турског, немачког и романских језика, што је у складу са друштвено-историјским околностима у којима се налазио српски народ на Балканском полуострву.

Углавном се ради о позајмљеницама које су потпуно уклопљене у лексички систем дијалекта, које у већини случајева имају потврде у дијалекатским речницима, бар у једном значењу. Формалне варијације на које наилазимо у различитим речницима одлика су неуједначене формалне адаптације у дијасистему, што није показатељ нестабилности лексема унутар појединачних подсистема. Са семантичког становишта територијално маркиране позајмљенице реализоване у прози Д. Михаиловића у складу су са значењским потенцијалом који је забележен у речницима народних говора. Семантичка надградња коју је писац спровео у неколиким случајевима кореспондира са механизмима ширења значења општејезичких лексичких еквивалената (уп. метонимијске реализације регионализма *фиранга* и стандарднојезичког еквивалента *завеса*) и у складу је са семантичким потенцијалом територијално маркираних позајмљеница.

Неке позајмљенице употребљавају се у романима и приповеткама Д. Михаиловића хомореференцијално са немаркираним јединицама на територијалном плану, што значи да, поред тога што функционишу као маркери дијалекатске обојености говора приповедача, представљају и стилска средства у самом систему дијалекта.

Извори

- БКГ: Драгослав Михаиловић, Барабе, коњи и гегуле, *Ухвати звезду падалицу*, Београд: СКЗ, 1983, 9–18.
- ГМ: Драгослав Михаиловић, *Гори Морава*, Београд: СКЗ, 1994.
- ЖНЦД: Драгослав Михаиловић, Кратак приказ живота на цариградском друму, *Јалова јесен*, Београд: Народна књига • Алфа, 2000, 5–22.
- З: Драгослав Михаиловић, *Злотвори*, Београд: Народна књига, Алфа, 1997.
- КОФ: Драгослав Михаиловић, О томе како је остала флека, Фреде, лаку ноћ,
- П: Драгослав Михаиловић, Путник, Фреде, лаку ноћ,
- ПВ: Драгослав Михаиловић, *Петријин венац*, Београд: Нолит, 1981.
- РИВ: Драгослав Михаиловић, Ранко и Власта, *Лов на стенице*, Београд: БИГЗ • Приштина: Панорама, 1993, 52–74.
- ТПСП: Драгослав Михаиловић, Треће пролеће Свете Петронијевића, *Ухвати звезду падалицу*, Београд: СКЗ, 1983, 57–92.

- УЗП: Драгослав Михаиловић, Ухвати звезду падалицу, *Ухвати звезду падалицу*, Београд: СКЗ, 1983, 168–178.
- Ч: Драгослав Михаиловић, *Чизмаш*, Београд: БИГЗ • СКЗ • Просвета, 1984.
- ЧДОТ: Драгослав Михаиловић, Чија то душа овуда тумара, *Ухвати звезду падалицу*, Београд: СКЗ, 1983, 140–158.
- ШМ: Драгослав Михаиловић, Шукар место, *Ухвати звезду падалицу*, Београд: СКЗ, 1983, 29–56.
- ЧУД: Драгослав Михаиловић, Чизмаш у кицошком оделу, *Лов на стенице*, Београд: БИГЗ • Приштина: Панорама, 1993, 52–74, 101–114.

Литература

- Бугарски, 1993: Ранко Бугарски, *Језици*, Нови Сад: Матица српска.
- Јовић, 1985: *Језички систем и поетска граматика*, Београд: БИГЗ • Јединство.
- Милорадовић, 2008: Софија Милорадовић, Једно могуће читање *Петријиног венца*: књижевно дело као етнодијалекатски текст, у: Зорица Дивац (ред.), *Слике културе некад и сад*, (60 година Етнографског института САНУ), Зборник 24, Београд: Етнографски институт САНУ, 223–236.
- Николић–Костић, 2008: Видан Николић, Љиљана Костић, Позајмљене речи као резултат језичких додира, *Научни трудове*, том 46, Кн. 1, Пловдив: Пловдивски универзитет „Пасий Хилендарски, 146–160.
- Радовић Тешић, 2011: Милица Радовић Тешић, Лексички нивои у прози Драгослава Михаиловића, у: Милош Ковачевић (ред.) *Српски језик, књижевност, уметност* : зборник радова са V међународног научног скупа, одржаног на Филолошко-уметничком факултету у Крагујевцу, (29–30. X 2010), књ. 1, *Књижевни (стандардни) језик и језик књижевности* / [одговорни уредник Милош Ковачевић], Крагујевац: Филолошко-уметнички факултет : Скупштина града, 2011, (Крагујевац : Интерагент), 69–74.
- РГСМ: Милета Букумирић, *Речник говора северне Метохије*, Београд: Институт за српски језик САНУ, 2012.
- Ристић, 2006: Стана Ристић, *Раслојеност лексике српског језик и лексичка норма*, Београд: Институт за српски језик САНУ.
- РКМД: Глигорије Глиша Елезовић, *Речник косовско-метохиског дијалекта*, I–II, Приштина: Институт за српску културу, Културна манифестација „Глигорије Глиша Елезовић“, Народна и Универзитетска библиотека, 1998.
- РМС: *Речник српскохрватског књижевног језика*, I–VI, Нови Сад: Матица српска (и Матица хрватска I–III), 1967–1976.
- РСАНУ: *Речник српскохрватског књижевног и народног језика*, I–XVIII, Београд: САНУ, 1959–2010.
- Скок: Петар Скок, *Етимологијски рјечник хрватског или српског језика*, књига I–III, Загреб: Југословенска академија знаности и умјетности, 1971–1973.

- Танасковић, 2015: Тања Танасковић, Регионалне и стандарднојезичке лексеме као контекстуални синоними у роману *Петријин венац* Драгослава Михаиловића, у: *Српски језик – од Вука до данас*, Зборник радова са IX међународног научног скупа одржаног на Филолошко-уметничком факултету у Крагујевцу (24–25. X 2014), Крагујевац: ФИЛУМ, 151–161.
- Танасковић, 2014: Територијално раслојена лексика у романима *Петријин венац* и *Гори Морава* Драгослава Михаиловића, Крагујевац: *Наслеђе : часопис за књижевност, језик, уметност и културу*, год. XI, бр. 28, стр. 129–143.
- Ћупић, 1984: Драго Ћупић, Туђице у дијалекатској лексици и њихова обрада, у: *Лексикологија и лексикографија*, зборник радова, Нови Сад: Матица српска • Београд: Институт за српскохрватски језик, 197–202.
- ЦР: Радосава Стојановића, Црнотравски речник, у: *Српски дијалектолошки зборник LVII*, САНУ, Институт за српски језик САНУ, Београд, 2010.
- Шкаљић: Абдулах Шкаљић, *Турцизми у српскохрватском језику*, Сарајево: Издавачко предузеће „Свјетлост”, 1966.

Tanja J. Tanasković

**LEXICAL LOANWORDS IN PROSE IN DIALECT WRITTEN BY
DRAGOSLAV MIHAILOVIĆ
(Summary)**

The aim of this paper is the analyse of lexical level of non-Slavic loanwords in novels and short stories by Dragoslav Mihailović, wich are territorially marked. The literary work of Dragoslav Mihailovic consider prose written in a dialect, and such prose allows us to fill prospective lexical gaps in a dialectal map, to determine types of language influences in one part of Kosovo-Resava's dialect, and it gives us information about which loanword have survived in folk speeches. Compering situations in general and dialect dictionaries, we reach information about level of lexemes prevalence in a wider area of Kosovo-Resava's speeches, and we concluded that semantic upgrade performed by writer, who contextualized words in prose, is not frequent and extensive. Expansion of polysemantic structures and formative nests of territorially marked loanwords in prose eith wide reception stabilizes the position of these lexemes in overall lexicon of Serbian language.

Key Words: lexical loanwords, dialect, literary text, lexicon of Serbian language.